

Wat betreft de kritiek van H. de Jong op mijn berekeningen, moet worden geconstateerd dat hij niet goed heeft gelezen. Bij het berekenen van de productie in de industrie en een deel van de dienstensector moest, zoals gezien, van de inkomenskant worden uitgegaan. Voor de loonsom ging ik bij de Rijksverzekeringsbank te rade. Moeilijker was de schatting van niet in lonen uitgedrukte inkomens. Daartoe heb ik per sector van een zo groot mogelijk aantal bedrijven de jaarcijfers onderzocht en een index gemaakt van de som van de winst vóór belastingen, de betaalde rente, de afschrijvingen en de reserveringen, alles bijeen de bruto kapitaalinkomsten. Per sector (alleen de industrie bestond al uit 17 sectoren) is daarna een gemiddelde index van die kapitaalinkomsten berekend. Om die index en de loonsom per sector aan elkaar te koppelen, moest ik voor elke sector de arbeidsinkomensquote (AIQ) voor tenminste één jaar kennen. Veelal was dit cijfer voor 1938 in het proefschrift van Herman de Jong te vinden. Uiteraard is het niet zo dat ik er verder vanuit ging dat in elke sector de AIQ voor de rest van de periode stabiel was. Ik heb de AIQ voor 1938 slechts gebruikt om de in gulden luidende cijfers van de loonsom en de index betreffende de kapitaalinkomsten aan elkaar te koppelen. Zo staat het ook beschreven op pag. 293-294. In mijn cijfers is de AIQ in geen enkele sector stabiel en er valt een forse daling van de arbeidsproductiviteit – ten dele inderdaad een gevolg van *labour hoarding* – waar te nemen. Aangezien er op pag. 436 een tabel staat waarin op basis van mijn berekeningen wordt vastgesteld dat de arbeidsproductiviteit daalde, ook in de industrie, moet het elke lezer duidelijk zijn dat ik bij mijn berekeningen niet uitgegaan kan zijn van een vaste AIQ, daar de arbeidsproductiviteit dan per definitie stabiel moet zijn. Voor wat betreft de prijscorrectie is voor alle sectoren een nieuw Paasche prijsindexcijfer berekend. Voor de landbouw en industrie zij daarbij verwezen naar eerder gepubliceerde artikelen. Jammer is slechts dat dubbele prijscorrectie niet wel mogelijk was, omdat bij de door mij toegepaste, door de bronnen opgedrongen berekeningsmethoden, de cijfers van de input onbekend zijn.

Uit de kritiek blijkt dat de verspreide opstelling van de berekeningen en van de daarbij horende beschrijvingen, die in mijn boek nodig waren om de achtergronden van de cijfers voldoende toe te lichten, ertoe heeft geleid dat de berekeningsmethode bij vlotte lezing niet steeds helder is. Ik ben ermee bezig alle berekeningen opnieuw en systematisch te beschrijven om ze daarna via internet toegankelijk te maken.

Hein A.M. Klemann
Universiteit Utrecht

C. Boschma-Aarnoudse, *Tot verbetering van de neeringe dese Stede. Edam en de Zeevang in de late Middeleeuwen en de 16de eeuw* (Hilversum: Verloren, 2003) ISBN 90-6550-716-7

The subject of this study is an important one. While the notion that during the later middle ages and the early modern period the role of money exchange increased, market demand across regional areas became more important, common household goods such as clothes, but also foodstuff became increasingly a market commodity, and self-subsistence in any aspect of life lost considerable ground, the precise timing of this process and its specific shape and regional variety is still anything but clear. Terms such as ‘early capitalism’ and ‘proto-industrialisation’ were framed to address specific

aspects of these changes, such as the role of merchant capital in organizing the production process in the woollen industry or the production of woollen and other textiles in the countryside and beyond urban guild-organisations. With regard of most of these processes, the area that is now the Netherlands is understood to be among the most advanced and productive economic regions in Europe. An important part of the story of this being advanced is the issue of the specialisation and productivity of Dutch agriculture. It is here that this study breaks new ground. It looks at the degree of rural specialisation and to what extent rural communities were, in being primarily occupied in specialized activities, part of market activities exchanging other needed goods. In particular, using tax records, the study tries to locate the precise timing of specialisation for the community of Edam. The study shows that after an economic recession during the fifteenth century, shipbuilding became a major industry from about 1500. Expanding grain and timber trade and shipbuilding supported growing social differentiation in both the city and the countryside – shipbuilding in the city, cattle rearing and milk-industry in the countryside. Boschma-Aarnoudse argues that cattle-smallholders were neither precisely self-sufficient peasants nor large-scale farmers – a point often made with respect to the cattle-rearing industry as opposed to grain-production. A significant group of householders, nearly one third around the 1460s, did not have enough cattle to make a living on it, but had to rely on wage labour. By the 1560s, this group had risen to almost 45 percent, in conjunction with substantial population growth. Both the viability and growth of cattle rearing and the demand for wage labour allowed the increase in population.

Boschma-Arnoudse is right to state that these developments were not unique for the area. Studies on the English South-East have found population increase and growing specialisation and social polarisation, configured around the growing market of London as and ‘engine of change’. But the developments this study describes are earlier – from the mid fifteenth century to the 1560s. On the whole, this study underscores the economically ‘advanced’ state of this part of the Netherlands within Europe and specifically the interrelation of fishing, agriculture and wage labour – a solid piece of social-history.

Robert Friedeburg
EUR

Maarten Prak, *Gouden Eeuw. Het raadsel van de Republiek* (Nijmegen: SUN, 2002)
ISBN 90-5875-048-5

Op de omslag van het nieuwe boek van Maarten Prak wordt de lezer aangekeken door twee schutters. Ze zitten aan bij een overvloedige maaltijd ter gelegenheid van de Vrede van Munster. Het is 1648 en de Republiek der Verenigde Nederlanden is eindelijk erkend als zelfstandige mogendheid. Een grote trommel ligt roerloos aan de voeten van de schutters, want dit martiale instrument zou voorlopig niet meer nodig zijn, dacht men. Zo te zien smaakt het, de ene schutter houdt een glas wijn in de hand, de ander heeft een mes in de aanslag om zich te voorzien van een portie van het gebraden vlees op de zilveren schaal voor hem. Veel raadselachtigs stralen deze welgedane schutters bepaald niet uit. Dat is begrijpelijk, want het raadsel van de Gouden Eeuw is een recente constructie van historici.